

LID, MNOŽSTVÍ, SPOLEČNOST

Joseph Grim Feinberg

Alexandros Kioupiolis, Giorgos Katsambekis (eds.), *Radical Democracy and Collective Movements Today: The Biopolitics of the Multitude versus the Hegemony of the People* (Surrey: Ashgate, 2014), 258 s. ISBN 9781138249028

Dva narcismy přítomnosti

Paul Rekret otevírá svůj příspěvek v tomto sborníku narážkou na to, co filosof Jason Read nazval „narcismus přítomnosti“ (*the narcissism of the present*). Často se stává, tvrdí Rekret, že vnímáme přechodné historické jevy jako věčnou skutečnost, že chápeme momentální změny v naší existenci jako důkazy podstatných, ale dosud latentních ontologických procesů, jež se jen nyní stávají manifestními. (S. 133) Dělnická třída v roce 1914 o sobě věděla, že roste co do velikosti, moci a sebevědomí. Tehdejší třídní boj odhalil, že veškeré dějiny jsou dějinami třídních bojů. Dobová převaha průmyslové práce ozřejmila, že všechno bohatství vždy pocházelo z práce. Nastávající proletářská revoluce dokázala, že lidstvo odjakživa čekalo na dělnickou třídu, aby je přivedla ke spasení. Avšak v roce 2014 již bylo zřejmé, že dělnická třída dlouho ztrácí jak na moci, tak na sebevědomí (byť nikdy neupadala v hrubém počtu pracujících). A ukázalo se, že dělnická třída vždy byla předem odsouzena k úpadku. Sborník *Radical Democracy and Collective Movements Today* (Radikální demokracie a kolektivní hnutí dnes) představuje

* Anglická verze této recenzní studie vyšla v *Kontradikcích* 2017 („People, Multitude, Society“, *Contradictions* 1 [2017], č. 2, s. 207–15). Zkrácená anglická verze vyšla online v časopise *Chronos*: <http://chronosmag.eu/index.php/index.php/j-grim-feinberg-people-multitude-society.html> (červenec 2015). Nyní ji publikujeme v českém znění. Text vznikl s podporou projektu GAČR č. 17-23955S.

– a komplikuje – dvě tradice myšlení, které se snaží vysvětlit a vyvodit důsledky tohoto zjevného propadu, jenž proletariát postihl. A implicitně se ptá, jestli se tyto přístupy dokážou vymanit ze svého dosavadního „narcismu“.

Od konce sedmdesátých let minulého století Chantal Mouffe a Ernesto Laclau vypracovali jeden z nejsoustavnějších pokusů o novou koncepci socialismu ve světle zdánlivého stáhnutí dělnické třídy z veřejné scény. Mouffe a Laclau soustředili své naděje nikoli již do samého proletariátu, ale v široké koalici pokrokových sil; vzali něco, co se dlouho považovalo za dočasnou socialistickou taktiku, a proměnili to v rozhodnou strategii a obnovenou vizi politické změny: prohlásili, že dělnické hnutí se musí spojit s jinými sociálními hnutími, nejen však proto, aby na chvíli ušetřilo síly a připravilo se na budoucnost, kdy bude zase jednat samostatně. Naopak dělnické hnutí nemělo nikdy jednat osamoceně – a to ani v době svého největšího rozmachu. Od sedmdesátých let je velmi rozšířená představa, že není realistické očekávat úplné rozřešení společenského napětí prostřednictvím proletářské revoluce. Mouffe a Laclau však šli dál; tvrdili, že představa takového rozřešení nikdy nebyla realistická ani nebylo záhodno o něco takového usilovat. Všimli si, že dělnická třída je dnes fragmentovaná, a zdálo se jim, že pro politiku jako takovou byla vždy charakteristická fragmentace. Sociální síly podle nich v tomto fragmentovaném prostředí musí hledat nové prostředky, s nimiž by dosáhly nové jednoty, a zdá se, že v politice vždy šlo především o tvoření a přetváření aliancí, o vyzývání „lidu“ (nebo jeho sémiotického ekvivalentu), aby se sjednotil a vybudoval novou hegemonii nebo proti-hegemonii. Už neumíme předvídat, psali Laclau a Mouffe, kam nás povede radikální politizace. Protože veškerá politika, a tudíž také demokracie, tak jako radikální demokracie, a tím pádem i nový svět, který radikální demokracie vytvoří, jsou pohyblivé a nahodilé.

Zhruba dvacet let po vydání prvních známých prací Laclaua a Mouffeové uchvátilo mladou levicí společné psaní Michaela Hardta a Antonia Negriho. Hardt a Negri upozornili, že dělnická třída nebyla jedinou sociální silou, u níž došlo k fragmentaci. Také buržoazie byla fragmentovaná, i stát a stranický systém, jež buržoazie kdysi více či méně držela ve svých rukou. Moc byla rozptýlena a přeformována v celosvětovém „Impériu“ a nyní se zdálo, že odjakživa – nebo alespoň od začátku moderní doby (interpretace se různí) – byla moc kapilární a decentralizovaná, že vždy, respektive v celé moderní době, moc prostupovala celým lidským životem coby „biopolitika“. Tradiční dělnická třída už nebyla s to svrhnout Impérium, a teď se ukázalo, že „množství“ (*multitude*) vždy bylo adekvátnějším nositelem revoluční činnosti než dělnická třída, že jen množství dokázalo nastolit nový svět, který překonává represivní a zastaralé instituce státu. Hardt a Negri poukázali na údajnou skutečnost, že dělnická třída už nemůže splnit historické poslání všelidské emancipace pouhou negací své stávající odcizené existence nebo přímou účastí v antagonistických stranických sporech; zdálo se, že množství neneguje, nýbrž postuluje vlastní, nové podoby života. Pak se jevilo, že aktivní lidskou existenci nikdy dostatečně nedokázaly vystihnout koncepty negace a transcendence (tj. hegelíánsky *Aufhebung*), ale že vždy byla pozitivní a sebetvorná. A z tohoto pozitivního a sebetvor-

ného charakteru lidské činnosti vyplývá, že také v politice jde a vždy šlo (nebo mělo jít) o ztělesněnou praxi namísto distancující reprezentace. Politická transformace už nebyla a nikdy neměla být otázkou boje o význam znaků, jež by co nejlépe zastupovaly jiné znaky. Byla otázkou umožnění, aby se emancipační afekt volně rozproudil a rozmnožil.

Východiskem recenzované knihy je však ještě pozdější sled událostí. V okamžiku, kdy nastala euroamerická hospodářská krize roku 2008, byl již utopistický odpor vůči státu a hierarchické reprezentaci v mnohých levicových kruzích zastíněn novým, houževnatým upřednostňováním pragmatické politické organizace, která by se mohla uskutečnit v obnoveném komunismu (jako v případech Slavojе Žižka a Alaina Badioua) nebo ve skromnějším, pozvolnějším radikalismu (u Mouffeové a Laclaua). V roce 2011 se však objevila hnutí, která obsadila veřejný (nebo poloveřejný) prostor v různých částech světa, nejvýrazněji v Madridu, Aténách, Santiagu (Chile), Káhiře, Madisonu (Wisconsin) a v New Yorku; a tato hnutí zdůraznila právě horizontalismus toho typu, který vyzdvihovali Negri a Hardt. Tato hnutí byla obrovská; přispěla ke změně režimů a dosáhla značného vlivu na politický diskurz, aniž by etablovala rigidní hierarchické organizace a dokázala působit bez centralizované koordinace a participace ve strukturách státu. Zastánci negriovského přístupu se mohli pyšnit, že měli přece pravdu. Snad právě oni byli vždy pragmatisti.

Do začátku roku 2012 byla ale většina „okupačních“ hnutí úspěšně zatlačena; jiná jen zeslábla a jejich společenský vliv byl opět malý. Zjevně nejúspěšnější z těchto hnutí, Egyptská revoluce, vedlo ke zvolení konzervativního prezidenta, který zastával pravý opak většiny z toho, za co revolucionáři (kteří byli méně zběhlí v parlamentní politice) bojovali. Následně byl i tento konzervavec nahrazen vojenským velitelem ještě brutálnějším, než byl ten, kterého revoluce svrhla. V Řecku se ale nepokojná energie hnutí postupně přesouvala právě do parlamentní strany, která byla v době vydání zmíněné knihy již na cestě k moci. Laclauovský boj o politickou hegemonii, který ještě před pár lety působil zastarale, se triumfálně vrátil do módy – a už přinesl další kolo zklamání. Zdá se, že současnost je (a vždy byla?) prostoupená minulostí.

K nové syntéze?

Příspěvky v knize *Radical Democracy and Collective Movements Today* jsou osvěžující krom jiného díky tomu, že tento druh nej-modernismu, tento zdánlivě nekonečný sled hlášení se k statusu toho nejsoudobějšího do značné míry nechávají stranou.

Některé z textů v knize přijímají pojmy, které jsou v této debatě již etablovány, a stojí na její jedné, nebo druhé straně, buďto s Hardtem a Negrim a jejich množstvím, nebo s Laclauem a Mouffeovou a jejich hegemonií. Aplikují preferované přístupy při analýze aktuálních událostí, příliš se však nesnaží dokázat, že ostatní přístupy byly díky nejnovějším sociálním změnám překonány. Ač například Benjamin Ardití nazývá svůj příspěvek „Post-hegemonie“, vskutku příliš nerozvíjí rétorickou implikaci, že jsme skutečně z hegemonie učinili „post“. Míří spíše ke kritice opačné teze – snad implicitní u Laclaua a Mouffeové –, že hegemonie nejen není zastaralá, ale je přítomná všude a ve

všem. Autorem dalšího příspěvku je Richard J. F. Day, který je rovněž autorem knihy s názvem *Gramsci je mrtev* (*Gramsci Is Dead*). Nicméně zde Day, podobně jako Ardit, netvrdí přímo, že by Gramscioho pojetí hegemonie bylo skutečně „mrtvé“. Tvrdí jen, že hegemonie nenabízí nejlepší koncepční rámec pro zkoumání nejdůležitějších činností dnešních sociálních hnutí, jelikož jejich význam spočívá spíše v obhajobě mnohosti a rozmanitosti než v dosažení hegemonické univerzálnosti. Saul Newman ve svém příspěvku působí o něco tendenčněji, když tvrdí, že hegemonie, ať už v podobě laclauismu nebo tradičnějšího leninismu, již nepředstavuje efektivní politickou strategii: „Už není žádný Zimní palác, na nějž je možné zaútočit“ (s. 96), čímž očividně chce zároveň říci, že už neexistuje žádný funkční parlament, do něhož je možné se nechat zvolit, protože státní instituce přestaly sloužit jako efektivní ústředí (bio-)politické moci. Newman však nevede logiku této argumentace příliš daleko. Zdůrazňuje především fakt, že hnutí typu Occupy dokázala něco víc než budování hegemonie. Když těmto článkům následně odporuje Yannis Stavrakakis v nejsoustavnější obhajobě laclauovské pozice, již v této knize nacházíme, netvrdí, že veškerou společenskou činnost lze redukovat na boje o hegemonii; konstatuje jen, že chceme-li, aby taková činnost byla politicky efektivní, musíme ji spojit s nějakým proti-hegemonickým projektem unifikace různých sil okolo sdílených reprezentací. „Místo toho, abychom stavěli přehradu mezi horizontalismem a hegemonickými procesy“, píše, „nebylo by žádoucí raději zkoumat jejich neredukovatelné vzájemné prostupování [*interpenetration*]?“ (S. 121)

Všichni autoři se shodují, že hegemonie je něčím, a zároveň, že není vším. Jak bychom tedy zachytili vztah mezi hegemonií a oněmi transformačními procesy nebo aspekty těchto procesů, které se samy o sobě nepodrobují pravidlům hegemonie? Několik příspěvků v recenzované knize vychází právě z této otázky. V úvodní studii editoři Alexandros Kioupiolis a Giorgos Katsambekis prezentují konfrontující se principy množství – pro které je určující horizontální povaha a absence lídrů – a lidu – který se v laclauovské koncepci tvoří ustavením hegemonie, což žádá určité hierarchické struktury, jež mohou spojovat ty lidi, kteří jsou v pojmu „lid“ reprezentováni. Na jedné straně přetrvává nepopiratelná touha po rovné participaci v kolektivním životě, na straně druhé zdánlivá nutnost koncentrovat moc a hodnoty v reprezentačních tělesech a znacích.

V samostatných příspěvcích se potom Kioupiolis a Katsambekis dále věnují tomuto napětí a tvrdí, že údajně protikladné jevy lze začlenit do jednotného koncepčního přístupu, který zahrnuje „hegemonii množství“ (pojem Kioupiolisův) nebo „množstevní lid“ (čili „*multitudinous people*“, v těžkopádném pojmu, jež Katsambekis provizorně zvolil). Oba autoři sdílejí s Laclauem přesvědčení, že hegemonie je pro dlouhodobý úspěch dnešních kolektivních hnutí nezbytná. Nicméně místo aby odmítli koncept množství jako zbytečný nesmysl (nebo něco horšího) – za který jej více méně považoval Laclau –, Kioupiolis a Katsambekis připouštějí nový náboj a pozitivní emancipační výsledky „množstevních“ typů jednání. Jak formuluje Katsambekis, nemusíme si mezi nimi přece vybrat. Rovnostářské a decentralizované množství je jedním momentem v existenci lidu; identitu lidu nelze zafixovat ani centrálně řídit, je zásadně nestabilní; jeho momentální

pořádek je neustále narušován množstvím; a množství také zároveň soupeří o hegemonii proti jiným pojmům, aby se stalo znakem – prázdným signifikantem –, jenž by spojil veškeré radikálně demokratické boje (s. 186–187). Nebo jak píše Kioupkiolis, přítomnost množství nám připomíná, že je potřeba neustále hlídat, aby hegemonie, ač je nezbytná, nenegovala emancipační principy, o které radikální demokracie usiluje. Nerovná moc a hierarchická reprezentace jsou snad nutné, ale to ještě neznamená, že jsou správné. Je-li možné začlenit množství do hegemonických politických procesů, mohlo by takové začlenění sloužit k ustavičnému podkopávání zmíněných procesů a tím způsobem také k cíli, „aby hierarchie, uzavřenosti a nové podoby nadvlády byly zevnitř neúprosně podvráceny, aby se přežila naděje na svět po hegemonii i ve světě, který se jí ještě řídí“ (s. 166). Začlenění množství do lidové hegemonie ovšem neodstraňuje napětí, které mezi těmito dvěma stranami převládá. V přesvědčivé koncepci, kterou předkládá Kioupkiolis, může být toto napětí produktivní. Horizontálnost „nemůže být věčným stavem“, může však představit „horizont přetrvávajícího boje“ (s. 164). Naopak hegemonie by snad mohla být permanentním stavem, sotva by se v ní však někomu chtělo permanentně žít, ledaže by byla permanentně narušována něčím, jako je množství.

Ptám se nicméně, jestli lze této syntézy množství a hegemonie tak snadno dosáhnout. Když vstoupí množství do struktur hegemonie, bude nadále stejným množstvím? Když je hegemonie narušována a podvrácena množstvím, zůstává stejnou hegemonií? Lze jen tak vybírat a kombinovat nejlepší prvky hegemonie a množství? Nebo bude naopak nutné nejprve oddělit tyto prvky od celých pojmových a praktických aparátů, z nichž pocházejí, a pak je znovu artikulovat v jiný, teprve se vynořující celek?

Marina Prentoulis a Lasse Thomassen ve svém společném příspěvku poukazují na alespoň pár aspektů množství a hegemonie, jež by musely být znovu pojímány v jejich eventuální syntéze: musely by vzniknout „hegemonie bez avantgardy“ a současně „sebeorganizace, která není bezprostřední ani spontánní“ (s. 215). Pojetí množství je totiž zásadně nekompatibilní s principem, že masy mohou být shora vedeny organizační elitou čili avantgardou, jež je vůči nim vnější a na nich nezávislá. Stane-li se množství hegemonickým a zůstává-li přitom v určitém smyslu množstvím, vedení by muselo být nějakým způsobem vedeno masami, a ne naopak. Zároveň zásadní princip hegemonie je nekompatibilní s existencí čisté spontánnosti nebo bezprostřednosti; lidské vztahy jsou vždy společensky a politicky prostředkovány, lidská činnost je vždy organizována a plánována, ač ne vždy plánu odpovídá. „Množstevní lid“ by musel najít formy prostředkování, které jsou přiměřené vlastním principům horizontálnosti a maximální participace, nebo přinejmenším by musel poznat způsoby prostředkování, jež už tvoří součást jeho činnosti, které však teoretici množství dosud přehlíželi.

Podle Rekreta se však jedná o závažnější problém, protože pojetí množství a hegemonie se nejen pojí s rozdílnými společenskými jevy a protichůdnými politickými strategiemi; vycházejí navíc z neslučitelných ontologií. Pro Hardta a Negriho existence množství prozrazuje a zároveň závisí na určité koncepci existence jako takové: množství je prvotně neovládnutelné, necentralizovatelné a nezadržitelné, protože společenské bytí ve své

všeobecnosti je tekuté a neurčené, čili sebeurčující. Pro Laclaua a Mouffeovou je naopak hegemonie ústřední kategorií emancipační činnosti, proto, že (jak ukazuje Arditì ve svém příspěvku) společenské bytí jako takové se u nich řídí logikou hegemonie, podle které se různí aktéři spojují nebo rozdělují okolo sdílených reprezentací. Je-li množství s to dosáhnout hegemonie, pak by již společenské bytí nemohlo být absolutně tekutým, protože hegemonie přehrazuje a brzdí proud bytí. A jestliže množství na sebe může vzít podobu hegemonie, pak by se požadavek absolutního sebeurčení společenského bytí redukoval na tautologii, protože sféra sociální by se určila sama bez ohledu na specifická pravidla, jež tato sféra sama sobě určí; patřily by k ní jak masy, tak vedení, i množství, i hegemonické elity a vše, co dělají, by se zahrnuje do sebeurčení společenského bytí. Na druhé straně může-li se lid stát „množstevním“, nemůže pak být zcela řízen logikou hegemonie a bylo by nutné modifikovat Laclauovo tvrzení, že logika hegemonie „je samou logikou konstrukce sociální“ (citováno Arditim: s. 21). Skutečně „množstevní“ lid by se řídil vlastní logikou, která může, ale nemusí souviset s ontologií.

Za bio- i za politikou

Jaká by taková logika mohla být? Kioupkiolis a Katsambekis, a méně explicitně i Prentoulis a Thomassen, nám ve svých textech načrtli několik z jejích prvků. Stavrakakis, ač je očividně zavázán obecně laclauovskému přístupu, navrhuje některé úpravy, jež by mohly napomáhat k tomu, aby laclauismus lépe zohlednil ztělesněné, afektivní jevy zdůrazněné Negriho přístupem. Nicméně zůstává nejasné, zda je zcela nový, celistvý přístup vůbec možný. Nová forma se překerně vznáší mezi protichůdnými systémy, z nichž vycházela. „Množstevní lid“ nemá ještě pořádné označení, není ještě součástí souvislého celku.

Je ovšem možné, že nutné nepotřebujeme, aby se dialektická konfrontace těchto dvou přístupů rozřešila v nové, lepší syntéze (zvláště když oba přístupy právě takovou víru v dialektické syntézy odmítají a volají po otevřenějším uchopení v dějinách se utvářejícího napětí). Tím, že tato konfrontace vede soupeřící přístupy k sebeupravování, aniž by ztratily svou původní specifičnost, budou tyto přístupy nadále obohacovat radikální teorii. Příspěvky v recenzované knize nicméně poukazují na možnou neadekvátnost tohoto stavu věcí. Poukazují na existenci dvou souborů fenoménů, které jsou pro emancipační projekty dneška stejně klíčové, ale které se zakládají na dvou rozličných a zcela nesouměřitelných řadách pojmů. Je-li důležité pochopit vzájemný vztah mezi hegemonií a množstvím v rámci komplexního celku, stojí za to ptát se, zda by přece jen nebyl žádoucí jiný koncepční rámec.

Bylo by snad možné spatřit obrysy takového rámce, kdybychom konfrontovali právě ty body, v nichž se mezi etablovanými koncepcemi množství a hegemonie soustřeďuje nejvíce napětí.

Jak si všímají někteří přispěvatelé do recenzované knihy, otázka reprezentace staví před oba přístupy jisté problémy. Jedna strana debaty si stěžuje, že reprezentace je zásadně nespravedlivá; druhá strana odpoví, že reprezentace je nezbytná. Ve vlastním

pojmovém kontextu má každá ze stran pravdu. Každá strana je však také nekompletní, protože existují různé podoby reprezentace a vedle nich různé podoby ne-reprezentace. Reprezentace je pravděpodobně součástí veškeré lidské činnosti – lidé myslí prostřednictvím abstraktních znaků, jež zastupují volné soubory vjemů; komunikují prostřednictvím oběhu těchto reprezentujících znaků; jsou schopni kolektivně jednat díky tomu, že sdílejí stejné (kolektivní) reprezentace; a mohou se oddělovat tím, že odmítají stávající reprezentace a navrhují nové. Zároveň však reprezentace nejsou vším, nebo alespoň nejsou všemi aspekty všeho. Lidé nesou význam, ale také cítí a jednají; lidé se představují a znázorňují, ale také jsou sami sebou. A politika se odehrává na obou úrovních, jako boj o reprezentaci i jako boje o uspořádávání ztělesněné zkušenosti. Jestliže v daném okamžiku vyniká jeden nebo druhý (nebo ještě třetí) pól, je to s vyšší pravděpodobností důsledek specifické historické změny než důkaz podstaty lidského bytí. Dostatečně vypracovaná teorie množstevního lidu by mohla pojímat reprezentaci zároveň jako stálý prvek lidského bytí i jako historicky určený fakt lidské existence, který se v určitých momentech dostává do popředí věcí a v jiných momentech ztrácí na efektivnosti a relevantnosti.

Výše zmíněné souvisí s problémem zprostředkování. Množstevní tendence myšlení (spolu s mnohými předchůdci) představuje zprostředkování jako zásadně nedemokratické nebo odcizující. Hegemonizující tendence má však bezpochyby pravdu, když namítá, že zprostředkování je nevyhnutelné, že lidé se nikdy nevztahují úplně přímo, nýbrž vždy přes určité struktury, které ovlivní charakter daných vztahů. Skutečnost, že něco je nevyhnutelné, ovšem neznamená, že by to bylo nenapadnutelné. Otázku lze klást jinak: Jaké podoby zprostředkování jsou přijatelnější než jiné? A dále: jestliže pocit bezprostřednosti je skutečný pocit, jaké druhy zprostředkování nabízejí tento pocit bezprostřednosti? Jak se organizuje takové „bezprostředkování“ (mohu-li si vypůjčit pojem „*im-mediation*“ od svého bývalého školitele Williama Mazzarely)? A jestliže je falešný pocit zprostředkování problematický, v čem spočívá jeho problematičnost? A konečně: jak bychom mohli nastolit legitimnější podoby zprostředkování – podoby, které nejsou vnímané jako odcizující –, aniž bychom se nechali oklamat jejich zprostředkovaným (a nikoliv bezprostředním) charakterem?

Na tyto otázky nenacházíme jednoduché odpovědi; odpovědi, jež by respektovaly legitimní touhy množství a zároveň pragmatické potřeby hegemonie, a to proto, že tyto dva koncepty, které jsou ve hře, fungují na rozličných úrovních analýzy a aplikují se na rozličné sféry společenské činnosti. Koncept hegemonie se zakládá na sféře politična. Laclau a Mouffe sice uznávají společenský kontext a vedou občasné výpady do sfér hospodářství a umění, ale jejich primární zájem se soustřeďuje na způsoby, jak dosáhnout společenské změny skrz specificky politickou činnost – prostřednictvím artikulace stížností v požadavky, mobilizace lidí kolem reprezentací spravedlnosti a nespravedlnosti, ustanovení hegemonie v politické kultuře a ve strukturách státní moci. Hardt a Negri naopak nejen odmítají důležitost politiky, ale celá jejich koncepce společenské změny se soustředí na mimo-politično, tj. na bio-politično, tedy na mik-

rostruktury moci, jež se nacházejí v osobní a libidinózní praxi i v nejmenším měřítku. Laclau a Mouffe nabízejí politickou perspektivu, přičemž Hardt a Negri v podstatě ani nenabízejí politiku, nýbrž etiku, tj. způsob péče o sebe a vztahování se vůči jiným, což se pojí se zcela mesiánskou vírou, že tato mobilizace afektu, k níž dochází téměř bez obecné koordinace, zkrátí naši cestu ke kolektivnímu spasení. Podle Hardta a Negriho se spasení nedosáhne politickým vítězstvím; je imanentně obsaženo ve všech různorodých krocích množství.

Jestliže proroci množství a pragmatici hegemonie jednájí v jiných společenských sférách, mohou být oba přístupy správné a zároveň spolu nemít nic společného; nemusí mít žádné společné zázemí, na němž by se sešly. Implicitně však pocítujeme, že Hardt a Negri přece mají určitou politickou strategii, která vychází ze zobecnění mikropolitických taktik, které prosazují. Jejich teoretické hledisko však nenabízí prostor pro struktury artikulace mezi mikropraktikami, většími mobilizacemi a celospolečenskou transformací. Zároveň můžeme – ač to často neděláme – nalézat určité eticko-mikropolitické implikace v myšlení Mouffeové a Laclaua, založené např. na základních hodnotách antagonismu, boje a debaty v protikladu k nudné nespravedlnosti, jež by byla výsledkem úplné společenské harmonie, ať už by byla nastolena násilně v současné společnosti, nebo si ji jen představujeme v porevoluční budoucnosti. Avšak na to, abychom rekonstruovali hardtovsko-negriovskou politiku nebo laclauovsko-mouffeovskou etiku, musíme překročit meze, které sami autoři ve vlastních přístupech ustanovili.

Co kdybychom nezakládali svůj přístup ani na úrovni politické, ani na úrovni eticko-mikropolitické, nýbrž na úrovni sociální, jež zahrnuje obě zbývající úrovně? Pojmem „sociální“ mám na mysli onu sféru lidské existence, jejíž rozsah současně určí rozsah všech lidských vztahů ve své všeobecnosti i ve tvaru jejich různých specifických forem. Objektív sociální směřuje pozornost na vztah mezi různými společenskými sférami, na to, jak se kombinují v konkrétních strukturách a skládají se ve společenský celek. Politično, v němž operuje hegemonie, se skutečně propojuje s etičnem či mikropolitičnem, v němž se pohybuje množství. Jenže tento vztah je skoro neviditelný z hlediska politiky – což umožňuje někomu jako Laclauu odmítnout koncept množství jako nesmysl. Tento vztah je podobně neviditelný z hlediska množství, jež celkem správně vnímá politiku jako moc vnucenou zvnějšku. Každá z těchto sfér však čerpá z té druhé, aniž by plně chápala význam toho, co dělá.

Zdá se mi, že z tohoto *sociálního* hlediska by bylo možné koncipovat pozitivní program „množstevního lidu“. Etika množství by se mohla formulovat jako vedoucí princip politiky a mohla by sloužit, jak navrhuje Kioupiolis, jako stálá korekce hierarchie a omezování, jež jsou vlastní hegemonii. Aniž bychom nutně tvrdili, že bude někdy možné žít ve světě úplně zbaveném reprezentace a zprostředkování, můžeme se ptát, jak by politická praxe mohla být *co nejvíce* participativní a rovnostářská. Můžeme se ptát, jak by politická praxe mohla nastolit společenské formy *co nejméně* odcizující. Je zřejmě pravda, jak tvrdí někteří přispěvatelé do knihy *Radical Democracy and Collective Movements Today*, že utopické naděje množství lze (alespoň částečně) splnit, jen když

dosáhnou určité hegemonie. Je zřejmě rovněž pravda, že sociálních ideálů radikální demokracie lze dosáhnout nebo se k nim přiblížit, jen pokud bude pragmatická politika tlačena zevnitř i zvnějšku k tomu, aby etablovala stále horizontálnější formy participace a reprezentace. Zdálo by se, že „radikální demokracie“ může být skutečně radikální jen tehdy, když meze její vlastní politiky jsou roztříštěny tím, co leží dál za ní. Demokracie se stává radikální jen potud, pokud se její hegemonické praktiky přetvářejí pod tíhou (něčeho jako) množství.

Domnívám se, aby tohoto bylo dosaženo, že bude možná nutné odolat pokušení příliš spěšně se uchýlit k ontologizování. Daný přístup může operovat v jedné specifické sféře sociální existence – politické nebo biopolitické –, stává se však problematickým ve chvíli, kdy povyšuje zkušenost této sféry na úroveň univerzálního bytí. Daný přístup může odhalit, že dějiny vynesly v něm preferovanou sféru momentálně do středu pozornosti, podvolí se však narcismu přítomnosti ve chvíli, kdy tvrdí, že to, co momentálně vyčnívá (politično nebo biopolitico), vždy už bylo základem ostatních sfér. Pojetí sociální možná poskytuje způsob, jak začlenit a situovat různé sféry, konceptualizovat jejich vzájemné vztahy a potenciální překročení.

Snad ve chvíli, kdy se rozostří meze politiky a biopolitiky, otevře se množstevní lid sociálně zakotvené historii. Možná pak jeho zastánci nepocítí potřebu nárokovat univerzální platnost na základě momentální pravdy, nýbrž budou neustále reagovat na současný svět, přizpůsobí se mu, aniž by jej akceptovali. Budou usilovat o to, aby byli adekvátní momentu, který vždy neodpovídá jejich ideálům. Aniž podlehnou módě, svou generaci budou provokovat. A dříve než se pustí do ontologizování, spokojí se možná se socializací.

Zdá se mi, že počátky takového posunu lze spatřit v této knize.